

Středověký chiliasmus jako existenciální prožitek konce epochy

EDUARD PETRŮ

Jako jeden ze základních problémů metodologie humanitních věd i vědy obecně se projevuje postup, který bychom mohli označit jako předčasnou generalizaci. Spočívá v tom, že z omezeného okruhu materiálu jsou vyvozeny určité závěry, které jsou následně prohlášeny za zákonitosti platné obecně. Jakmile však přistoupíme k tomu, abychom je verifikovali na základě širšího materiálu, zjistíme často, že jejich obecná platnost i obecné uznání, kterého se jim dostává, jsou zpochybnitelné.

Dvě takto obecně uznávaná zjištění se objevují také v souvislosti se středověkým chiliasmem. Jedno spočívá v tom, že středověká záliba v symbolickém významu čísel vedla k tomu, že zánik světa a příchod nebeského Jeruzaléma byl očekáván v souvislosti s celými letopočty, druhé pak v tom, že byl spojen nejen s úzkostí, ale také s nadějí na období míru a harmonie, které má po konci tohoto světa na zemi nastat.

Konfrontace s literárním materiálem platnost těchto obecně přijímaných zjištění do jisté míry zpochybňuje. Když se například F. J. Holeček v souvislosti s právě končícím druhým tisíciletím zabýval otázkou, do jaké míry se projevilo tušení konce v závěru prvního tisíciletí, dospěl k tomu, že se sice projevovala jistá úzkost z možného konce světa, tak jak jej předpovídal sv. Pavel v epistoletě Korintským (1 Kor, 15,24) a zejména sv. Jan ve své Apokalypse, a že tato úzkost vedla k určité spiritualizaci, ale na druhé straně konstatuje, že v soudobých kronikách rok 1000 prošel téměř bez povšimnutí. Cituje například pasáž, kterou do svého díla *Liber Apologeticus* zařadil k roku 975 opat ze Saint-Benoît-sur-Loire Abbo: „Pokud jde o konec světa, slyšel jsem kázat lidu v jednom kostele v Paříži, že na konci roku 1000 má přijít Antikrist a že krátce poté bude následovat poslední soud. Rozhodně jsem se postavil proti tomuto názoru, opíraje se o evangelia, Apokalypsu a Knihu Danielovu“ (Holeček 1999: 7). Ukazuje se, že ani v tak příznačné době, jako byl konec tisíciletí, nebyla představa o konci světa přijímána bezvýhradně, a z toho vyplývá, že vykládat zvyšující se výskyt chiliastických nálad jen z číselné symboliky celých čísel značně celou otázku středověkého chiliasmu zjednodušuje.

Nepopíráme tím, že také číslo mělo při úvahách o konci světa své místo, nemuselo to však být číselné vyjádření uzavírajícího se století nebo tisíciletí, ale i číslo vypočtené na základě biblického textu. O takový výpočet se například v české literatuře pokusil ve své *Knížce o Antikristu* Jan Milíč z Kroměříže, který uvažoval takto: „Podle ducha, jenž ve mně mluvil, soudím tedy, že Antikrist přišel, a to z let Danielových, kdež se čte, že od času, kdy bude odňata ustavičná oběť a postavena ohavnost zpuštění, uplyne dní 1290: Blahoslavený, kdo dočká a přijde až ke dnům 1335 [...] tehdy prvé číslo Danielovo, totiž 1290, začneme-li je počítat od zkázy způsobené Titem a Vespasiánem, bylo dokonáno léta od narození Páně 1365, totiž přede dvěma roky, toho času, kdy pan císař odvedl tlupy z Avignonu do Německa, chtěje je rozprášit, jak se vypravuje. Avšak druhé číslo, totiž 1335, budiž počítáno od roku umučení Kristova, kdy byla odňata ustavičná oběť, a tak se shledá, že bylo dokonáno v přítomném roce, jenž je od narození Páně rok 1367, protože 1335 let a léta, jež uplynula od Kristova narození až do jeho umučení, dávají přesně 1367 let“ (Milíč 1963: 57).

Tento doklad z díla Jana Milíče z Kroměříže není pouze svědectvím o tom, že číselné předpovědi příchodu Antikristova a konce světa nebyly vázány jen na zaokrouhlená léta podle kalendáře. Je také svědectvím o tom, že existovaly i jiné způsoby, jak z číselných údajů konec světa předpovědět. Z našeho hlediska je však ještě důležitější zjištění, že Jan Milíč z Kroměříže konfrontuje své výpočty s minulou i soudobou historickou realitou, že hledá spojitost mezi číselnými údaji a událostmi, které se staly a které tak mohou dosvědčit, že výpočet byl správný.

Právě tento Milíčův postup nasvědčuje, že hledání konkrétních jevů životní reality svědčících o příchodu Antikristově v souladu s proroctvím Apokalypsy bylo považováno za neméně důležité nežli číselné výpočty, protože mohlo dosvědčit jejich správnost. Prožitek skutečnosti se tak stával důležitým kritériem příchodu Antikristova, které převažovalo svým významem nad číselnými symboly a výpočty.

Chilistická hnutí byla tedy spojována s těmi obdobími, kdy se existenciální prožitek zdál svědčit pro příchod Antikristův a pro uskutečňování všeho, co podle Apokalypsy bylo po jeho příchodu očekáváno. Tak jako vztah k číselným údajům o příchodu Antikristově nelze vysvětlit výhradně zálibou středověkého člověka v určitých číslech, ani existenciální prožitek krize středověké společnosti jako znamení příchodu Antikristova bychom neměli redukovat na jedinou možnost. Podle Le Goffova mínění je „chiliasmus, očekávající návrat zlatého věku, středověkou formou víry v příchod beztrždní společnosti, kdy stát nadobro odumře a nebudou už zase králové ani knížata, ani páni“ (Le Goff 1991:

199). Příchod Antikristův jako znamení konce je tedy podle Le Goffa prožíván nejen s úzkostí z blížící se apokalypsy, ale i s nadějí na příchod nového a spravedlivého Jeruzaléma. Srovnáme-li však s touto Le Goffovou do značné míry apodiktickou tezí materiál české husitské literatury, najdeme v ní již u citovaného Milíče z Kroměříže na počátku husitství zcela jinou naději nežli pasivní očekávání příchodu tisícileté říše spravedlnosti. Také Milíč soudí, že Antikrist již přišel, ale prožívá jeho příchod jinak nežli jako hrůzu přicházející apokalypsy a naději, že po ní bude křesťanům seslán nový a spravedlivý Jeruzalém. Jeho chiliastický prožitek nabádá k činu: „A nadto znamenám v srdci, že učiní-li pan papež podle rady výše uvedené, tu mu Kristus, klíč Davidův, otevře Apokalypsu, aby jí porozuměl, pokud se týká přítomného stavu církve“ (Milíč 1963: 61).

Odlíšné prožívání těch jevů, které byly obecně považovány za znamení příchodu Antikristova, není v české husitské literatuře ojedinělé. Podobně Jakoubek ze Stříbra, jak prokázal Amedeo Molnár, nepatřil mezi hlasatele eschatologické katastrofy, ale opět spojil své tušení Antikristova příchodu s aktivním požadavkem na změnu smýšlení soudobých křesťanů a hledal souvislost mezi přicházejícími „velkými hody“ a husitským požadavkem přijímání podobojí (Molnár 1983: 64). K jednoznačné akci proti těm, kteří jsou spojováni s Antikristem – soudobému kléru –, vyzývá dokonce i představitel světské moci neznámý autor husitské písně Antikrista tupiti (Výbor I 1963: 270–71).

Markantní je konečně specifičnost českého pohledu na příchod Antikristův a nastávající apokalyptickou katastrofu světa u Petra Chelčického. Představa o příchodu Antikristově se u Chelčického objevuje vždy znovu, nejvýrazněji se však stává a přímo do centra jeho myšlení proniká v době, kterou prožíval jako bezpečné znamení blížící se apokalypsy. Chelčický sice polemizoval se všemi svými současníky, stejně s Janem Rokycanou, představitelem pražské strany husitství, jako s Mikulášem Biskupcem, který byl předním mluvčím táborské strany, je však bezpečně možno prokázat (a sám Chelčický to napsal), že nejbližší měl k táborským kněžím. Proto také porážku radikálního křídla husitství roku 1434 v bitvě u Lipan prožíval jako hlubokou krizi, souvisící s příchodem Antikristovým, a tento prožitek porážky radikálních husitských ideálů ho přivedl k napsání několika spisů, jejichž základním tématem je apokalypsa. Nejjasněji je eschatologické myšlení Chelčického, výrazně podnícené situací kolem bitvy u Lipan, formulováno ve dvou spisech *O šelmě a obrazu jejím* (Chelčický 1891), jejichž vznik klademe do doby nepříliš vzdálené roku 1433.¹

¹ Protože se vydání výrazně odchyluje od rukopisného znění, citujeme dále podle rukopisu Státní vědecké knihovny v Olomouci, sign. M I 164.

Podobně jako ostatní středověcí autoři zabývající se tématem Antikrista a konce světa podává Chelčický nejprve v široké míře soubor dokladů o tom, že současný stav církve a společnosti přináší nezvratné doklady o tom, že Antikrist a vše, co ho podle Janovy Apokalypsy provází, skutečně již přišel. Podrobně uvažuje o tom, co může soudobý křesťan chápat jako Antikrista, co jako Šelmu atd., a zcela v duchu středověkého pojetí alegorie neváhá spojit postavu Šelmy se zcela různými jevy dobové skutečnosti, na jedné straně například je to „lid pokrytý pod vierú. Kristu protivný“, ale jinde jsou to již jen mocní tohoto světa atd. Za největší nebezpečí považuje i později, v *Síti víry*, to, že Antikrist potupil zákony Kristovy a zavedl zákony své, takže lidé již nemají možnost poznat hřích, a proto Antikrist „otec hříechuov jest, svými úřady a služebnostmi hříechy rodí, a vyprázdnil z lidí zákon božie, postavil jest je ve všelikém přestúpení, aby jinak nemohli činiti než vždy hřešiti, přestupující zákon božie všemi cestami [...]“ (Chelčický 1912: 55). Proto se pokouší odhalit, v čem v soudobém světě spočívá dílo Antikristovo a dílo Šelmy, a uzavírá svůj rozbor pro své učení příznačnou hrozbou, že Žena sedící na Šelmě, která „z potu a z krve chudiny rozkošné bydlo má, pasúci se a opijéci se“ (Chelčický 1891: fol. 266a), je představou světa bohatých, který bude zničen, a dovozuje podle sv. Řehoře, že „jakžto chudí sú nazváni churaví v Písmě, též bohatí slovú tuční a masití a ji ohněm spálé, tj. ohnivú a horlivú pomstú“ (Chelčický 1891: fol. 267a).

Myšlení Chelčického ovšem nesměřovalo primárně k uskutečnění tohoto pragmatického činu, který je ostatně podle Apokalypsy svěřen deseti rohům Šelmy, tj. deseti králům. Úvahy o Antikristovi a Šelmě v tomto díle i v ostatních spisech směřují především k jedinému cíli: odhalit Antikrista a vytvořit tak podmínky k tomu, aby se křesťané mohli postavit Antikristu a zabránit zkáze apokalypsy duchovním bojem.

Z dokladů husitské literatury, které jsme uvedli, je zřejmé, že existenciální prožitek konce epochy nabýval v husitství specifické podoby. Nevyústil v chiliastickou úzkost z konce světa a v pasivní čekání na seslání Nového Jeruzaléma, ale v kontextu formujícího se husitského boje za nové uspořádání církve a společnosti vůbec fungoval jako výzva, jako podnět postavit se Antikristovi a ubránit se vlastním činem příchodu apokalyptické katastrofy. U konkrétních autorů nabýval ovšem tento čin různé podoby. Zatímco pro Milíče byl spojen ještě s přesvědčením, že Antikristovi budou čelit nejvyšší představitelé církve a že v českém prostředí může být Nový Jeruzalém uskutečněn, a zatímco v písni Antikrista tupiti jsou podobně interpelováni představitelé světské moci, u Jakoubka ze Stříbra najdeme sice podobně jako u Milíče snahu o realizaci Nového Jeruzaléma v pražské obci, ale již vlastními silami, a zejména nově se připojuje

úvaha o nutnosti postavit se Antikristovi novým smýšlením v rovině individuálního života každého křesťana (Molnár 1983: 63). Zvláštní pak bylo pojetí tohoto činu u Chelčického, který z odhalení podob Antikrista a dalších postav Apokalypsy v soudobém životě čerpal podnět k úsilí o Antikristovu porážku v boji duchovním.

Ukazuje se tak, že specifická situace husitství v kontextu soudobého myšlení i společenského a kulturního života vedla ke specifické podobě existenciálního prožitku doby, vyúsťujícího ve fungování tohoto prožitku jako výzvy k činu, nikoliv jako úzkosti a vzdálené naděje. Je nezbytné, aby při hledání pramenů středověkého chiliasmu byla brána v úvahu i tato varianta, má-li být jako společenský i literární jev správně pochopen.

Literatura

LE GOFF, Jacques

1991 *Kultura středověké Evropy* (Praha: Odeon)

HOLEČEK, František J.

1999 „Rok 1000“, *Neon* 0, č. –3, str. 6–7

CHELČICKÝ, Petr

1891 *Menší spisy*, ed. J. Karásek (Praha: Comenium)

1912 *Sít víry*, ed. E. Smetánka (Praha: Comenium)

MILÍČ z Kroměříže, Jan

1963 „Libellus de Antichristo“, in *Výbor z české literatury doby husitské I* (Praha: Nakladatelství ČSAV), přel. J. Vilíkovský, str. 55–62

MOLNÁR, Amedeo

1983 „Poslední věci v pohledu Jakoubka ze Stříbra“, in *Směřování. Pohled do badatelské a literární dílny Amedea Molnára provázený příspěvky domácích i zahraničních historiků a teologů*, ed. N. Rejchrtová (Praha: Kalich), str. 61–66

VÝBOR I

1963 *Výbor z české literatury doby husitské I*, ed. B. Havránek, J. Hrabák, J. Daňhelka aj. (Praha: Nakladatelství ČSAV)